

דף שבועי

בס"ד

פרשת לך-לך, תשפ"ו, מספר 1641

שקר מותר? איתמר ורהפטיג

תופעה זו של אמירת שקר חוזרת אצל כל האבות, גם אצל יצחק (כו:ז) וגם אצל יעקב (כז:יט), ואין כאן המקום לפרט. מה ניתן ללמוד מפרשה זו?

מתי השקר מותר

בפשטות יש לומר כי למרות שהשקר מגונה ואסור (מדבר שקר תרחק, שמ' כג:ז; וי' יט:יא) יש נסיבות שהשקר מותר. גם בדברי חז"ל נמצא היתרים כאלה. להלן נזכיר את המקורות העיקריים:

בבא מציעא כג ע"ב:

דאמר רב יהודה אמר שמואל: בהני תלת מילי עבידי רבנן דמשנו במלייהו: במסכת, ובפוריא, ובאושפיזא.¹

יבמות סה ע"ב:

וא"ר אילעא משום רבי אלעזר בר' שמעון: מותר לו לאדם לשנות בדבר השלום, שנאמר: אביך צוה וגו' כה תאמרו ליוסף אנא שא נא וגו'. ר' נתן אומר: מצוה, שנאמר: ויאמר שמואל איך אלך ושמע שאול והרגני וגו'. דבי רבי ישמעאל תנא: גדול השלום, שאף הקדוש ברוך הוא שינה בו, דמעיקרא כתיב: ואדוני זקן, ולבסוף כתיב: ואני זקנת.²

כתובות טז ע"ב:

תנו רבנן: כיצד מרקדין לפני הכלה? בית שמאי אומרים: כלה כמות שהיא, ובית הלל

אברהם אבינו נקרא אוהב ה' (יש' מא:ח). כידוע, הוא נתנסה בעשרה ניסיונות, ועמד בכולם (משנה אבות ה, ג). והנה, בראשית דרכו אנו מוצאים הנהגה תמוהה, כאשר הוא משקר לפרעה. וכך מספרת התורה בפרשתנו:

וַיְהִי כַּאֲשֶׁר הִקְרִיב לְבֹאֵ מִצְרַיִם וַיֹּאמֶר אֶל שְׂרֵי אֲשֶׁתּוֹ: הִנֵּה נָא יִדְעֹתִי כִּי אִשָּׁה יִפֶּת מְרָאָה אֶת. וְהִיא כִּי יָרְאוּ אֹתָהּ הַמִּצְרִים וַאֲמָרוּ אִשְׁתּוֹ זֹאת וְהָרְגוּ אֹתִי וְאֹתָהּ יָחִיו. אֲמָרִי נָא אֲחֹתִי אֶת לְמַעַן יִיטֵב לִי בְּעִבּוּרָהּ וְחַיְתָה נַפְשִׁי בְּגִלְלָהּ (בר' יב:יא-יג).

חששו של אברהם התקיים, אלא שהקב"ה התערב ופרעה וביתו חלו בנגעים. ואז בא פרעה בתלונה לאברהם: "למה לא הגדת לי כי אשתך היא?" (שם:יח).

העניין חוזר שוב בפרשה הבאה, אצל אבימלך (כ:ב-יג):

וַיֹּאמֶר אֲבִרָהֶם אֶל שָׂרָה אִשְׁתּוֹ אֲחֹתִי הוּא וַיִּשְׁלַח אֲבִימֶלֶךְ מֶלֶךְ גֶּרָר וַיִּקַּח אֶת שָׂרָה. ולאחר שהזהיר הקב"ה את אבימלך, הוא בא בטענות אל אברהם:

וַיִּקְרָא אֲבִימֶלֶךְ לְאֲבִרָהֶם וַיֹּאמֶר לוֹ מָה עָשִׂיתָ לָנוּ וּמָה חָטָאתִי לָךְ כִּי הֵבֵאתָ עָלֵי וְעַל מַמְלַכְתִּי חֲטָאָה גְּדֹלָה מַעֲשִׂים אֲשֶׁר לֹא יַעֲשׂוּ עֲשִׂיתָ עִמָּדִי. וַיֹּאמֶר אֲבִימֶלֶךְ אֶל אֲבִרָהֶם מָה רָאִיתָ כִּי עָשִׂיתָ אֶת הַדָּבָר הַזֶּה? וַיֹּאמֶר אֲבִרָהֶם כִּי אָמַרְתִּי רַק אֵין יִרְאֵת אֱ-לֹהִים בְּמָקוֹם הַזֶּה וְהָרְגוּנִי עַל דְּבַר אִשְׁתִּי. וְגַם אָמְנָה אֲחֹתִי בֵּת אָבִי הוּא אֵד לא בֵּת אֲמִי וְתָהִי לִי לְאִשָּׁה. וַיְהִי כַּאֲשֶׁר הִתְעוּ אֹתִי אֱ-לֹהִים מִבֵּית אָבִי וְאָמַר לָהּ זֶה חֲסִדְךָ אֲשֶׁר תַּעֲשִׂי עִמָּדִי אֶל כָּל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר נָבֹא שָׁמָּה אֲמָרִי לִי אָחִי הוּא (כ:ט-יג).

1 רש"י מסביר: במסכת: יש בידך מסכת פלוני סדורה בגירסא או לאו, ואף על גב שסדורה היא לו, יאמר לו לאו, ומידת ענוה היא. בפוריא: שימשת מטתך, יאמר לאו, מידת צניעות הוא. באושפיזא: שאלוהו על אושפיזו אם קבלו בסבר פנים יפות, ואמר לאו – מידה טובה היא, כדי שלא יקפצו בו בני אדם שאינן מהוגנין לבוא תמיד עליו, ויכלו את ממונו.

2 רש"י מסביר: אביך צוה, יעקב לא ציוה אלא הם שינו מפני דרכי שלום. איך אלך, וכתוב ויאמר ה' עגלת בקר תקח בידך ואמרת לזבוח וגו'. הקדוש ברוך הוא ציוה לשנות. ואדוני זקן, שרה אמרה לשון בזוי וכשגלה הקדוש ברוך הוא הדבר לאברהם כתיב למה זה צחקה שרה וגו' ואני זקנתי ושינה הדבר מפני השלום.

* הרב ד"ר איתמר ורהפטיג, בית הספר למשפטים, אוניברסיטת בר-אילן (גמלאי); מכון צומת, אלון שבות.

שם; שמואל אכן בא לזבוח לה', אלא שהעלים את המטרה של המלכת דוד.
גם בענייננו, אברהם עצמו מסביר לאבימלך כי לא היה בדבריו שקר של ממש: "וגם אִמְנָה אֶחָתִי בַת אֲבִי הוּא אֶף לֹא בַת אִמִּי וְתָהִי לִי לְאִשָּׁה"⁵.
נמצא שאברהם העלים רק את העובדה שהיא גם אשתו.⁶

ההבדל בין פרעה לאבימלך

ועדיין יש לשאול, מדוע אמר כן אברהם רק לאבימלך, ולא לפרעה שקדם לו?
ויש להשיב, כי פרעה רשע היה, ולא רצה אברהם להאריך בשיחה עימו. יתר על כן, פרעה כלל לא ציפה לתשובה, אלא פקד מייד: "ועתה הנה אשתך קח ולך"⁷. לעומת זאת אבימלך היה מלך צדיק; הוא שאל וציפה לתשובה.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.
f הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון עורכת לשון: רחל הכהן שיף

5 לפי חז"ל, מובא ברש"י שם, שרה היא יסכה בת הרן, אחי אברהם מצד אביהם, תרח. ואם כן, שרה הייתה אחיינית, של אברהם, ואפשר לקרוא לה גם אחות.
6 ברוח זו אומר רש"י בפסחים ד ע"א על שאלת ר' חייא את אחיינו רב שבא מבבל: "אימא (אחותי) קיימת?" וענה רב: "אייבו (אחיך) קיים". ורש"י אומר: "אייבו קיים – ואבי כלום קיים הוא, עדיין לא השיבותיך עליו, ומאליה הבין, ויש אומרים: בניחותא היה משיבו רב על מי שאינו שואל, כדי שיהיה מן הכלל, וקשה בעיני לומר שיוציא רב דבר שקר מפיו".
7 ובהמשך נאמר: ויצו עליו פרעה אנשים וישלחו אתו... יש פה גם גירוש וגם שילוח, ובבחינת 'מעשה אבות סימן לבנים' גם ביציאת מצרים נמצא גם גירוש (שמ' יב:לט) וגם שילוח (שמ' יג:ז). ראו רמב"ן על התורה (בר' יב:ו): "כל מה שאירע לאבות סימן לבנים, ולכן יאריכו הכתובים בסיפור המסעות וחפירת הבארות ושאר המקרים... וכולם באים ללמד על העתיד, כי כאשר יבוא המקרה לנביא משלושת האבות יתבונן ממנו הדבר הנגזר לבוא לזרעו".

אומרים: כלה נאה וחסודה. אמרו להן בית שמאי לבית הלל: הרי שהייתה חגרת או סומא, אומרים לה, "כלה נאה וחסודה"? והתורה אמרה: מדבר שקר תרחק! אמרו להם בית שמאי אומרים: כלה כמות שהיא, ובית הלל אומרים: כלה נאה וחסודה. אמרו להן ב"ש לב"ה: הרי שהייתה חגרת או סומא, אומרי' לה, כלה נאה וחסודה? והתורה אמרה: מדבר שקר תרחק! אמרו להם ב"ה לב"ש: לדבריהם, מי שלקח מקח רע מן השוק, ישבחנו בעיניו או יגננו בעיניו? הוי אומר: ישבחנו בעיניו, מכאן אמרו חכמים: לעולם תהא דעתו של אדם מעורבת עם הבריות.
כלומר, כאשר השקר מתנגש עם ערך אחר, יש נסיבות שהשקר מותר בהן.

באירוע שלנו, אין צורך להכביר במילים, שכן מדובר בפיקוח נפש, כמו שאברהם אומר בשני המקומות. אצל פרעה נאמר: "וְהָרְגוּ אֹתִי וְאֶתְךָ יָחִיד" (יב:יב), ואצל אבימלך מבואר: "כִּי אֶמְרָתִי רַק אֵין יָרָאת אֶל־הֵימָּה בְּמָקוֹם הַזֶּה וְהָרְגוּנִי עַל דְּבַר אֲשֶׁר־נִי" (כ:יא), ופיקוח נפש דוחה איסור שקר.

היחס למעשה אברהם

שיקול זה של "פיקוח נפש" נזכר בגמרא ביבמות שם: ויאמר שמואל איך אלך ושמע שאול והרגני וגו'. ורש"י מוסיף שהקב"ה ציווה עליו לשנות. מדוע הגמרא אינה מביאה את מקרה אברהם כאסמכתא להיתר? אולי משום כך הרמב"ן אומר בפירושו לתורה (יב:י) חידוש מפתיע:

ודע כי אברהם אבינו חטא חטא גדול בשגגה שהביא אשתו הצדקת במכשול עון מפני פחדו פן יהרגוהו, והיה לו לבטוח בשם שיציל אותו ואת אשתו ואת כל אשר לו, כי יש בא-להים כח לעזור ולהציל...

נראה כי מאברהם נדרשה מידת בטחון גבוהה, כמו שנמצא אצלו בפרשת המרדף להצלת לוט, ולכן הגמרא ביבמות אינה מביאה ראיה דווקא ממנו. הדין הזה נכון לאחרים, כפי שהקב"ה בעצמו ציווה על שמואל לשנות מפני סכנת הריגתו.

אני מבקש ללמד כאן זכות על אברהם מפני טענתו של הרמב"ן. ביחס לאחרים, כמו בהצלת לוט, היה לאברהם ביטחון מוחלט בה', אבל ביחס לעצמו חשש שמא יגרום החטא,³ ואינו ראוי לנס,⁴ ולכן נאלץ לפעול כפי שפעל.

לשנות ולא לשקר

ועדיין יש לציין, כי יש לצמצם במידת האפשר את ההיתר לשקר. כך למשל בדוגמה של שמואל ביבמות

3 עיינו ברכות ד, א ביחס ליעקב אבינו.

4 ויש לציין גם את ענוותנותו של אברהם, ראו חולין פט ע"א.